

Wiesław Musiał (red.), 2010, *Czynniki rozwoju obszarów wiejskich w gospodarce opartej na wiedzy*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego, 267 s.

Gospodarka oparta na wiedzy stanowi obecnie dominujący system funkcjonowania działalności gospodarczej, w którym najważniejszą rolę odgrywa ciągły proces innowacji i konkurencji (Olechnicka, Gorzelak 2007). Oznacza to, że jedynie innowacyjne, kreatywne przedsiębiorstwa mogą być konkurencyjne na rynku światowym. Gospodarka informacyjna różni się od gospodarki przemysłowej tym, że dostęp do wiedzy, informacji i innowacji, a nie dostęp do surowców, zapewnia wzrost gospodarczy. Za konkurencyjne przedsiębiorstwa uznaje się takie, które dysponują najnowszymi informacjami i nowoczesnymi, innowacyjnymi technologiami. Niezbędny element gospodarki opartej na wiedzy stanowi społeczeństwo informacyjne, które jednocześnie kształtuje procesy ekonomiczne i jest przez nie kształtowane. Informacja stała się dobrem samym w sobie, które może zdecydować o sukcesach i porażkach podmiotów globalnego rynku. Modelowe społeczeństwo informacyjne cechuje innowacyjność, kreatywność, inicjatywność, przedsiębiorczość, a także skłonność do podejmowania ryzyka w sferze działalności gospodarczej.

W przypadku jednostek samorządu terytorialnego gospodarka oparta na wiedzy sprowadza się do faktu, że dobrobyt społeczeństwa oraz konkurencyjność regionu na arenie krajowej i międzynarodowej mogą zapewnić jedynie wspomniane wcześniej czynniki rozwoju – tworzenie społeczeństwa informacyjnego oraz rozbudowa infrastruktury nowoczesnych technologii informacji i komunikacji.

W takich warunkach globalnych funkcjonują polskie obszary wiejskie, których rozwój stał się przedmiotem tomu *Czynniki rozwoju obszarów wiejskich w gospodarce opartej na wiedzy* pod redakcją naukową Wiesława Musiała. Książka wydana z okazji jubileuszu pracy zawodowej prof. dr hab. Antoniego Kożucha składa się z dwu części. Pierwsza z nich poświęcona jest życiorysowi jubilata i jego osiągnięciom naukowym. W drugiej znajduje się dziewiętnaście artykułów dotyczących problematyki rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa, w tym kwestii zarządzania i organizacji w rolnictwie oraz gminach wiejskich (Eugeniusz Niedzielski, „Ekonomika rolnictwa *versus* zarządzanie rolnictwem”, s. 45–50; Mieczysław Adamowicz, „Ewaluacja jako sposób oceny efektów interwencjonizmu rolniczego”, s. 51–68; Stanisława Sokołowska, Anna Bisaga, „Główne problemy rozwojowe rolnictwa towarowego regionu opolskiego”, s. 119–130; Aleksander Noworól, „Formy interwencji publicznej w zarządzaniu rozwojem na przykładzie terenów wiejskich”, s. 167–176; Renata Przygodzka, „Specyfika zarządza-

nia finansami w gminach wiejskich”, s. 177–188; Krystyna Brzozowska, Joanna Rosińska, Wojciech Zbaraszewski, „Finansowanie inwestycji w zakresie ochrony środowiska w województwie zachodniopomorskim”, s. 189–200; Stanisław Urban, „Problemy zarządzania nieruchomościami przez gminy w warunkach gospodarki rynkowej”, s. 223–232), funkcjonowania różnych form przedsiębiorstw i gospodarstw rolniczych (Dionizy Niezgoda, „Elastyczność gospodarstw rolnych i jej zróżnicowanie”, s. 143–154; Andrzej Radwan, „Zasoby pracy i wyniki produkcyjno-ekonomiczne gospodarstw socjalnych w Polsce”, s. 155–166; Zofia Wyszowska, „Zarządzanie w przedsiębiorstwach rolniczych po przemianach systemowych”, s. 233–244; Danuta Mierzwa, „Zarządzanie przedsiębiorstwem spółdzielczym w teorii i praktyce”, s. 245–254; Bronisław Brzozowski, Zofia Kmiecik-Kiszka, „Gminne Spółdzielnie «Samopomoc Chłopska» z południowej Polski w procesie przemian”, s. 255–264), wpływu środków finansowych Unii Europejskiej na rozwój obszarów wiejskich (Janina Sawicka, „Rozwój obszarów wiejskich w świetle reform Wspólnej Polityki Rolnej i polityki spójności Unii Europejskiej”, s. 79–90; Andrzej Piotr Wiatrak, „Wpływ polityki regionalnej UE na rozwój turystyki wiejskiej w Polsce”, s. 101–118; Jan Siekierski, „Wykorzystanie środków unijnych w rozwoju wsi i rolnictwa województwa małopolskiego”, s. 131–142), a także budowania kapitału społecznego i ludzkiego na obszarach wiejskich (Marek Kłodziński, „Przedsiębiorczość wiejska na przykładzie województw podlaskiego i warmińsko-mazurskiego”, s. 69–78; Wiesław Musiał, „Demograficzne i społeczne uwarunkowania powstawania wiejskich obszarów problemowych”, s. 91–100; Grażyna Krzyminiewska, „Wiedza ekonomiczna i umiejętności społeczne składnikami kompetencji cywilizacyjnych współczesnych społeczeństw. Przykład młodzieży wiejskiej”, s. 201–212; Halina Kałuża, „Edukacja ekologiczna dla zrównoważonego rozwoju – wyzwanie globalne i regionalne”, s. 213–222). Ze względu na znaczne zróżnicowanie tematyczne artykułów w recenzji zostaną omówione tylko niektóre z nich.

Obraz polskiej wsi

Polskie obszary wiejskie charakteryzują się znacznym niedorozwojem w porównaniu zarówno z polskimi obszarami zurbanizowanymi, jak i obszarami wiejskimi wielu innych państw UE. O skali problemu świadczy fakt, że obszary wiejskie stanowią znaczną część powierzchni Polski, a jednocześnie generują znacznie mniejsze dochody niż pozostałe obszary kraju. Jakkolwiek rolnictwo od zawsze odgrywało istotną rolę w polskiej gospodarce, to trudno precyzyjnie wskazać moment, w którym zaczęło ono przysparzać krajowi trudności. Wprawdzie historia nie jest przedmiotem tego opracowania, ale warto wspomnieć o niedawnych wydarzeniach, które bezpośrednio wpływają na obecną sytuację polskich rolników i innych mieszkańców wsi.

Za przełom w dziejach polskiej wsi należy bez wątpienia uznać transformację ustrojową, która wymusiła na społeczeństwie określone reakcje na zachodzące zmiany. Za Andrzejem Radwanem, Autorem jednego z artykułów w omawianym

tomie, można zauważyć, że w wyniku transformacji powstały dwa typy gospodarstw rolniczych w Polsce. Część odniosła sukces, adaptując się do nowych warunków społeczno-gospodarczych. Są to zazwyczaj gospodarstwa duże obszarowo, które dzięki specjalizacji i stosowaniu nowoczesnych metod produkcji mogą konkurować z najlepszymi przedsiębiorstwami rolniczymi z innych krajów Europy.

Drugą, znacznie liczniejszą grupę stanowią przede wszystkim małe gospodarstwa, które często ze względu na brak środków finansowych nie inwestują w modernizację produkcji. Zauważmy, że są to gospodarstwa niewyspecjalizowane, które znaczną część swoich produktów przeznaczają na spożycie własne. To właśnie takie gospodarstwa stanowią źródło problemów polskiego rolnictwa i społeczeństwa wiejskiego, którymi w omawianym tomie zajmują się Autorzy. Dla przykładu wymieńmy takie kwestie jak nadmierne uzależnienie ludności od pomocy społecznej, niski poziom jej przedsiębiorczości, a także zagrożenie wykluczeniem społecznym i cyfrowym.

Recenzowany tom ma pomóc w znalezieniu rozwiązań, które w warunkach gospodarki opartej na wiedzy ograniczą skalę występowania wskazanych problemów, a tym samym przyczynią się do wzrostu poziomu warunków życia i dobrobytu na polskiej wsi.

Zarządzanie a rozwój

W opracowaniu poświęcono dużo uwagi kwestii zarządzania. Obecnie wzrasta rola metod zarządzania korporacyjnego w jednostkach pozabiznesowych. Pewne przejawy tego trendu zaobserwować można także w przypadku jednostek terytorialnych, w tym gmin wiejskich i miejsko-wiejskich. Autorzy poruszający ten temat (Eugeniusz Niedzielski, Mieczysław Adamowicz, Aleksander Noworól, Renata Przygodzka, Stanisław Urban) stawiają pytanie, jaki model zarządzania jest najbardziej efektywny oraz może przyczynić się do pobudzenia wzrostu gospodarczego i rozwoju regionalnego. Ponadto zastanawiają się, jaki poziom interwencjonizmu publicznego jest najbardziej korzystny dla gospodarki i które działania publiczne stymulują potencjał gospodarczy regionu, a które go osłabiają.

W tym kontekście wspomnieć należy o dwóch koncepcjach rozwoju we współczesnej gospodarce – endogenicznej i egzogenicznej. Pierwsza zakłada, że rozwój powinny stymulować czynniki wewnętrzne, co ma pozwolić wykorzystać potencjał regionu. Z kolei rozwój egzogeniczny opiera się na interwencji zewnętrznej – inwestycjach zagranicznych i finansowych środkach pomocowych. Wydaje się, że modelem rozwoju najczęściej wykorzystywanym w polskich gminach wiejskich jest ten ostatni. Warto jednak zauważyć, że rozwój egzogeniczny jest mało innowacyjny i często nietrwały. Kiedy przestają działać zewnętrzne determinanty, np. zmniejszą się środki finansowe płynące do regionu lub zostaje zlikwidowane przedsiębiorstwo, które ulokowało w nim swoją siedzibę, zwalnia wzrost gospodarczy. Co ważne, egzogeniczne czynniki rozwoju nie sprzyjają innowacyjnym postawom wśród społeczeństwa, gdyż polegają na przenoszeniu gotowych rozwiązań z zewnątrz. Natomiast rozwój endogeniczny wykorzystuje

wewnętrzny potencjał społeczeństwa, stanowi samonapędzający się mechanizm, w którym innowacyjne działania stymulują dalszy postęp.

W jednym z artykułów Przygodzka (s. 177–188) postuluje finansowanie przez władze lokalne rozbudzenia potencjału gospodarczego społeczności lokalnej i budowania kapitału ludzkiego. Autorka precyzyjnie analizuje sytuację finansową gmin wiejskich i strukturę ich wydatków, która jest daleka od zalecanej. Żeby zobrazować stan budżetów gmin, wystarczy przytoczyć fakt, że większość ich dochodów przeznaczana się na wydatki bieżące, w tym prawie 50% na wynagrodzenia i pochodne świadczenia. Oczywiście musi to wpływać na zmniejszenie wydatków na inwestycje, szkolenia i inne działania prorozwojowe.

Fundusze Unii Europejskiej a rozwój

Warto w tym miejscu zastanowić się nad znaczeniem funduszy unijnych dla rozwoju obszarów wiejskich. Janina Sawicka i Jan Siekierski poświęcają im dużo uwagi, przypisując im rolę czynnika rozwoju. Niewątpliwie pieniądze z UE wydatnie pomagają gminom i prywatnym gospodarstwom. Dzięki nim doszło do wielu pozytywnych zmian zarówno w sferze kapitału ludzkiego, jak i infrastruktury lokalnej. Jednakże należałoby rozważyć, w jakim stopniu środki unijne trafiające na obszary wiejskie przyczyniają się do rozwoju gospodarki opartej na wiedzy, czyli takiej, która współcześnie zapewnia regionom, gminom i gospodarstwom prywatnym konkurencyjność. Wprawdzie część środków przeznaczana się na inwestycje i poprawę wyposażenia gospodarstw, zwłaszcza w dużych gospodarstwach, ale sporo pochłania bieżąca konsumpcja (Halamska 2007). Oczywiście nie znaczy to, że pieniądze te zmarnowano. Z pewnością mają one wpływ na poprawę sytuacji materialnej rolników. Jednak takie ich spożytkowanie może budzić wątpliwości w kontekście rozwoju gospodarki opartej na wiedzy.

Z tego samego powodu może niepokoić stosunek rolników do funduszy unijnych. Większość z nich opowiada się za Wspólną Polityką Rolną. Aż 61% uważa system dopłat bezpośrednich za dobry, przy czym 55% jest przeciwnych jego zmianom (Halamska 2007, s. 9)¹. Dane te mogą świadczyć o dominacji bierności polskich rolników, którzy nie są skłonni do podejmowania samodzielnych odważnych działań zwiększających efektywność i konkurencyjność ich gospodarstw. Zadowolają się dopłatami bezpośrednimi, które należą się wszystkim, niezależnie od wykazywanej inicjatywy. Jest oczywistością, że taki system w niewielkim stopniu przyczynia się do wzrostu przedsiębiorczości i innowacyjności polskiego rolnika, a niekiedy wręcz promuje bierność i postawy roszczeniowe.

Kapitał ludzki a rozwój

Wydaje się, że rozwój obszarów wiejskich we współczesnej gospodarce zależy zwłaszcza od poziomu kapitału ludzkiego. Duży zasób wiedzy i umiejętno-

¹ Dane z 2006 r.

ści danego społeczeństwa warunkuje wzrost przedsiębiorczości, inicjatywności i innowacyjności, co w gospodarce opartej na wiedzy stanowi podstawę rozwoju i dobrobytu. W omawianym zbiorze potraktowano jednak tę kwestię po macoszemu. Jedynie Grażyna Krzyminiewska (s. 210–212) zajmuje się kapitałem ludzkim młodzieży z obszarów wiejskich, a więc grupy społecznej, od której zależeć będzie rozwój polskich wsi w ciągu kilku następnych dekad. Autorka badała kompetencje cywilizacyjne, które można uznać za tożsame z kapitałem ludzkim – wiedzę ekonomiczną oraz umiejętności społeczne. Odgrywają one kluczową rolę w rozwoju konkurencyjnego i efektywnego rolnictwa oraz budowie społeczeństwa informacyjnego, które potrafi bez problemów odnaleźć się w realiach współczesnej gospodarki. Wyniki przeprowadzonych badań okazały się zatrważające. Ukazały, jak duży dystans dzieli społeczeństwo wiejskie od społeczeństwa informacyjnego.

Nie ulega wątpliwości, że w budowie społeczeństwa informacyjnego ogromną rolę odgrywa edukacja, w tym szczególnie ważna w społecznościach wiejskich edukacja ekologiczna. Ochrona środowiska stanowi warunek *sine qua non* zrównoważonego rozwoju. Działalność ekonomiczna na obszarach wiejskich może mieć duże znaczenie w budowie modelu gospodarki, w której rozwój nie odbywa się kosztem środowiska naturalnego. Wykształcenie świadomości ekologicznej wśród mieszkańców wsi jest konieczne, jeśli taki model prowadzenia działalności gospodarczej ma przynieść zakładane rezultaty. Na ten fakt zwraca uwagę również Halina Kałuża (s. 213–222), która opisuje instytucjonalny wymiar edukacji ekologicznej w Europie i wymierne efekty działań w ramach rozmaitych programów ekologicznych.

Turystyka a rozwój

Andrzej Piotr Wiatrak w swoim artykule (s. 101–118) zajmuje się wpływem turystyki na rozwój obszarów wiejskich. Z pewnością turystyka może stymulować pozytywne zmiany na obszarach wiejskich, gdyż jest działalnością dochodową i wpływa na wzrost pozarolniczej aktywności gospodarczej. Agroturystyka jako forma spędzania wolnego czasu stale zyskuje na popularności w społeczeństwie, którego otoczenie staje się coraz bardziej zurbanizowane. Należy jednak zauważyć, że ta forma turystyki nadal pozostaje niszowa. Nie należy się spodziewać, że może doprowadzić do znaczących zmian na obszarach wiejskich w skali kraju.

Podsumowanie

Założeniem recenzowanego tomu jest wskazanie determinant rozwoju obszarów wiejskich w warunkach nowego modelu gospodarki. Jednym z głównych czynników rozwoju innowacyjnej gospodarki jest bez wątpienia kapitał ludzki. Krzyminiewska i Kałuża słusznie wskazują, jak ważnym elementem budowy nowoczesnego społeczeństwa informacyjnego jest edukacja – najprostsza i najbardziej skuteczna forma tworzenia kapitału ludzkiego. Według Auterek, przekaza-

zywanie w szkołach wiedzy ekonomicznej i ekologicznej, kształtowanie umiejętności społecznych oraz wskazywanie etycznych zasad prowadzenia działalności gospodarczej należy uznać za istotny element rozwoju przedsiębiorczości i konkurencyjności obszarów wiejskich.

Niewątpliwie również rozwój turystyki wiejskiej może w przypadku niektórych gmin stanowić szansę na rozwój. Jakkolwiek agroturystyka umożliwia promocję zdrowego stylu życia i podnosi świadomość ekologiczną społeczeństwa, to nie będzie głównym motorem napędowym rozwoju gospodarczego wsi. Należy ją raczej traktować jako jedynie dodatkowy sposób na poprawę dobrobytu w wybranych gminach.

Autorzy większości artykułów kładą nacisk przede wszystkim na problemy zarządzania w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Starają się ustalić, jaki sposób zarządzania jest najbardziej efektywny w gminach wiejskich, małych i dużych gospodarstwach czy spółdzielniach rolniczych. Ponadto wskazują na przeszkody, które napotykają poszczególne podmioty na drodze do wysokich zysków i dobrobytu. Co ważne, dyskusja na temat optymalnych modeli zarządzania żywo interesuje nie tylko naukowców, lecz także przedstawicieli władz lokalnych i całe społeczeństwo. Jedynie bowiem sprawnie zarządzane przedsiębiorstwa czy gminy mogą stać się innowacyjne i konkurencyjne na rynku lokalnym i światowym. Problematyka zarządzania dotyczy każdej sfery działalności ekonomicznej. Nie wiąże się więc wyłącznie z rozwojem obszarów wiejskich w gospodarce informacyjnej.

W recenzowanym tomie przywiązuje się dużą wagę także do znaczenia funduszy unijnych dla rozwoju. Co oczywiste, znaczne środki finansowe z UE spowodowały na polskiej wsi wiele pozytywnych zmian w sferach: gospodarczej (ułatwienia w zakładaniu nowych przedsiębiorstw i pomoc w modernizacji już istniejących), społecznej (szkolenia kształtujące m.in. przedsiębiorczość i kreatywność, które umożliwiają stałe podnoszenie kwalifikacji) oraz infrastrukturalnej (poprawa stanu dróg, infrastruktury komunalnej itp.). Jednakże pieniądze te nie stanowią czynnika rozwoju polskich obszarów wiejskich, a jedynie jego instrument. Dzięki nim możliwe są pobudzanie oraz intensyfikacja czynników i procesów rozwojowych.

Omawiana praca stanowi analizę sytuacji ekonomicznej obszarów wiejskich, w tym poszczególnych podmiotów tam funkcjonujących. Autorzy wskazują wiele czynników, które powodują zacofanie gospodarcze wiejskiej części kraju, a także utrudniają i hamują pozytywne zmiany – rozdrobnienie gospodarstw, niewielki udział zatrudnienia pozarolniczego, brak wystarczających środków finansowych do dyspozycji władz regionalnych, niski poziom kapitału społecznego, brak inicjatywności i przedsiębiorczości, a także kontynuacja anachronicznego systemu myślenia w młodym pokoleniu rolników. Warto jednak zauważyć, że niewiele miejsca poświęcają kwestii, jak stymulować rozwój, by rozwiązać wskazane problemy gospodarcze i społeczne.

W recenzowanym tomie niewątpliwie przedstawiono precyzyjny obraz polskiej wsi i problemów, jakie napotyka ona na drodze do rozwoju. Jednakże jedy-

nie w niewielkim stopniu spróbowano wskazać, jak dana gmina, gospodarstwo czy jednostka mają działać, by osiągnąć konkurencyjność w gospodarce opartej na wiedzy.

Urszula Małyszka

Literatura

- Halamska H., 2007, „Rolnicy – Wspólna Polityka Rolna – rozwój”, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 2(28), s. 5–12.
- Olechnicka A., Gorzelak G., 2007, „Społeczeństwo informacyjne w przestrzeni Europy”, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 1(27), s. 50–73.